

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.1.7>

METODYKA PRACY Z NAZWĄ WŁASNĄ JAKO REGULATOREM BADANIA DYNAMICZNYCH OBRAZÓW-POSTACI

Nataliia Ivakhno

aspirantka Katedry Literatury Ukrainińskiej, Metodyki Jej Nauczania i Dziennikarstwa Nieżyńskiego Państwowego Uniwersytetu imienia Mikołaja Gogola, nauczycielka języka ukraińskiego, literatury ukraińskiej i obcej Nieżyńskiego Obwodowego Liceum Pedagogicznego Czernihowskiej Rady Obwodowej (Nieżyn, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3511-481X

Adnotacja. Niektórzy bohaterowie tekstu literackiego są formacjami dynamicznymi. Ich dynamika znajduje się w zmianie wyglądu, ról statusowych lub w wewnętrznych przemianach (charakter, wartości, preferencje, cele życiowe). W wielu utworach wymieniona dynamika jest podkreślana nie tylko poprzez przedstawione wydarzenia lub zachowanie postaci, ale także za pomocą nazw własnych – nazw bohaterów literackich. Problem pracy z nazwami własnymi jako regulatorem badania dynamicznych obrazów postaci nie został ujawniony w metodyce nauczania literatury ukraińskiej. W artykule zaproponowano optymalne podejście do charakteryzowania bohaterów typu dynamicznego w ramach analizy podobnej, która jest najbardziej produktywna pod tym względem i nabiera szczególnego wariantu. Utworzono podstawowe wymagania dotyczące tematu i celu lekcji poświęconych analizie odpowiednich postaci i ich nazw. Przedstawiono algorytm konstruowania sytuacji dydaktycznych i mikro-sytuacji, których treść wynika z pewnego aspektu w życiu bohaterów i ich nazw własnych.

Słowa kluczowe: obraz dynamiczny, nazwa własna, mikro-sytuacja, analiza kształtu, „strefa najbliższego rozwoju”, optymalizacja.

THE METHODOLOGY OF WORKING WITH PROPER NAME AS DYNAMIC IMAGE-CHARACTERS STUDY REGULATOR

Nataliia Ivakhno

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature,
the Methodology of its Teaching and Journalistic*

Nizhyn Mykola Gogol State University (Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine),

Teacher of Ukrainian Language, Ukrainian and Foreign Literature

Nizhyn Regional Pedagogical Lyceum of Chernihiv Regional Council (Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3511-481X

e-mail: ivakhno1996@ukr.net

Abstract. Some characters of literary work are dynamic formations. Their dynamics manifests itself in the change of appearance, status role or internal changes (character, values, preferences, life goals). In a number of works this dynamics is emphasized not only by the depicted events or the character's behavior but also by using proper names – the names of literary heroes. The problem of working with proper names as a dynamic image-characters study regulator is not developed in the methodology of teaching Ukrainian literature. The article proposed the optimal approach to the characterizing of the heroes of dynamic type within image-by-image analysis which is the most productive in this regard and acquires a special invariant. The basic requirements to the theme and purpose of the lessons devoted to the analysis of the corresponding characters and their names are formed. The algorithm of constructing educational situations and micro-situations which content is determined by a certain aspect in the heroes' life and their own names is outlined.

Key words: dynamic image, proper name, micro-situation, image-by-image analysis, “zone of proximal development”, optimization.

МЕТОДИКА РОБОТИ ІЗ ВЛАСНОЮ НАЗВОЮ ЯК РЕГУЛЯТОРОМ ВИВЧЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ

Наталія Івахно

*аспірантка кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

(Ніжин, Чернігівська область, Україна),

учителька української мови, української та зарубіжної літератури

Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

(Ніжин, Чернігівська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3511-481X

e-mail: ivakhno1996@ukr.net

Анотація. Деякі герої літературного тексту є динамічними утвореннями. Їхня динаміка виявляє себе у зміні зовнішності, статусних ролей чи у внутрішніх перетвореннях (характеру, цінностей, уподобань, життєвих цілей). У низці творів названу динаміку підкреслено не тільки за допомогою зображених подій чи поведінки персонажа, а й із використанням власних назв – найменувань літературних героїв. Проблема роботи із власними назвами як

регулятором вивчення динамічних образів-персонажів не розкрито в методиці навчання української літератури. У статті запропоновано оптимальний підхід до характеристики героїв динамічного типу в рамках пообразного аналізу, який є найбільш продуктивним у цьому плані та набуває особливого інваріанту. Сформовано основні вимоги до теми та мети уроків, присвячених аналізу відповідних персонажів і їхніх найменувань. Окреслено алгоритм побудови навчальних ситуацій і мікроситуацій, зміст яких зумовлений певним аспектом у життєдіяльності героїв і їхніми власними назвами.

Ключові слова: динамічний образ, власна назва, мікроситуація, пообразний аналіз, «зона найближчого розвитку», оптимізація.

Вступ. Еволюція літературних героїв відбувається за розвитком сюжету. Вона є способом презентації погляду автора на змальоване психологічне чи соціальне явище за допомогою літературного образу (прагнення змінити соціальний статус селянина на шляхтича Мартина Борулі (Берулі) в однойменній комедії Івана Карпенка-Карого, селянина на столичного міщанина Степана (Стефана) Радченка (роман Валер'яна Підмогильного «Місто»), національності з українця на росіянина Мина Мазайла (Мазеніна) в однойменній комедії Миколи Куліша або двоплановість погляду на дійсність у кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» (Сашко – Олександр Петрович)).

Мета статті – розробити оптимальний підхід до поглибленої роботи із власними назвами під час вивчення динамічних образів-персонажів у рамках пообразного шляху аналізу літературного тексту.

Мета передбачає виконання таких завдань для її досягнення:

- сформуванню систему вимог до теми та мети уроку, присвяченого роботі із власним найменуванням динамічного персонажа;
- описати алгоритм побудови навчальних ситуацій і мікроситуацій для характеристики трансформацій героїв і їхніх власних назв.

Основна частина. Формуючи модель уроку, учителю літератури необхідно враховувати названу власність персонажів у межах пообразного аналізу художніх творів. Це слід робити, починаючи вже із теми, у «змістовому центрі» (частина назви заняття, де є «вказівка на художні елементи, які будуть розглянуті» (Бондаренко, 2017: 213)) котрої має бути забезпечено декілька вимог:

1. Відображено динамічність персонажа.
2. Підкреслено роль оніма як авторського засобу в зображенні трансформації образу, його перехідності з одного статусу в інший, психологічну зміну.
3. Використано (за можливістю) цитатний матеріал із літературного твору, щоб увиразнити названий навчальний підхід до вивчення літературних героїв.

Наприклад:

Від Степана до Стефана: еволюція головного героя у романі Валер'яна Підмогильного «Місто».

«Одини я – Мина Мазенін»: зміна власної національності головним героєм трагікомедії Миколи Куліша «Мина Мазайло».

«...і воно, як віспа на житті – Мазайло!...»: утеча від свого українства головного героя трагікомедії Миколи Куліша «Мина Мазайло».

Запропоновані теми забезпечують реалізацію ключового методичного підходу – розкрити на уроці динаміку персонажа, використовуючи його власну назву. «Змістовий центр» теми заняття, під час якого вивчається роман «Місто», є двоскладним: у першій частині використано різні назви одного й того самого персонажа, у другій – слово «еволюція», що вказує на розвиток героя. Динамічність образу Мина Мазайла презентовано двома темами, у кожній із яких персонаж іменовано його іншою назвою, що допомагає продемонструвати трансформацію героя. Використано цитатний матеріал, який увиразнює статусну зміну Мина Мазайла.

Від «змістового центру» теми значною мірою залежить наповнення основних складників мети. Її ключові функції – уточнити, поглибити, деталізувати тему – доповнюються в цьому разі завданням розкрити внутрішню та зовнішню динаміку персонажів, значення власних назв у такому процесі.

Відповідно навчальний, розвивальний і виховний компоненти мети уроків із вивчення динамічних образів підпорядковуються темам, відображаючи систему ключових компетентностей для опанування старшокласниками внутрішньої та зовнішньої динаміки персонажів, зокрема: вміння учнів виділяти власні назви, що відображають динаміку образів-персонажів і можуть бути регуляторами їх вивчення; навички досліджувати перетворення героїв і їхніх найменувань як засобу зображення статусних, психологічних або вікових змін; уміння давати цілісну оцінку літературним персонажам як носіям подвійного імені чи прізвища, також критично осмислювати зміни, які відбуваються як із самим героєм, так і з його власною назвою; виховуючи моральні якості, пов'язані зі ствердженням або запереченням процесів, через які проходять аналізовані персонажі.

Наприклад:

Тема. *Від Степана до Стефана: еволюція головного героя в романі Валер'яна Підмогильного «Місто»*

Мета. Навчальна – проаналізувати образ головного героя роману В. Підмогильного «Місто» відповідно до змін, яких зазнає герой протягом розвитку сюжету, простежити психологічну та статусну еволюцію з урахуванням модифікації імені Степана (Стефана) Радченка.

Розвивальна – формувати вміння одинадцятикласників характеризувати образ літературного героя в його розвитку та з урахуванням подвійного найменування, виділяти зміни, пов'язані з новою особою назвою, яку отримує персонаж, визначити роль оніма у процесі творення динамічного образу.

Виховна – викликати критичне ставлення до набуття героєм нового психологічного та соціального статусу.

Тема. «Однині я – Мина Мазенін»: зміна власної національності головним героєм трагікомедії Миколи Куліша «Мина Мазайло»

Тема. «...і воно, як віспа на житті – Мазайло!...»: утеча від свого українства головного героя трагікомедії Миколи Куліша «Мина Мазайло»

Мета. Навчальна – розкрити роль зміни прізвища у зв'язках із трансформацією, якої зазнає головний герой трагікомедії М. Куліша «Мина Мазайло», простежити динамічність образу на основі його ціннісно-цільової програми та з урахуванням набуття нового національного статусу, окреслити риси, властиві для Мيني Мазайла та Мيني Мазеніна, пояснити вплив власного найменування на художню концепцію героя із внутрішнім розколом.

Розвивальна – розвивати вміння одинадцятикласників визначати роль художнього оніма у процесі аналізу образу, описувати зміни у житті персонажа, зокрема перехід в інший національний статус, за допомогою модифікованої особової назви.

Виховна – виховувати в учнів повагу до власної мови, негативне ставлення до манкуртства як психологічного явища в Україні.

Реалізація теми та мети уроків із вивчення власних назв персонажів динамічного типу відбувається під час спеціально змодельованих навчальних ситуацій (НС), кожна з яких включає систему мікроситуацій (МС). Пообразний аналіз набуває особливого інваріанту, коли власна назва персонажа виступає своєрідним регулятором навчального процесу, ключовим орієнтиром у визначенні його змісту та напрямів здійснення.

Запропоновану модель поглибленої роботи із власними найменуваннями вважаємо найбільш оптимальною. Вона відповідає природі вищезазначених образів-персонажів і власної назви як їхнього визначального складника. Як твердить Ю. Бабанський: «Оптимізація – це не якийсь особливий метод чи прийом навчання. Це цілеспрямований підхід до побудови процесу навчання...» (Бабанський, 1977: 57). Тому окреслений варіант роботи буде актуальним у рамках саме пообразного аналізу літературного твору, адже «найбільш ефективний шлях вивчення – це той, який найкраще забезпечує бажаний результат. Необхідно дати відповідь, у чому може полягати це досягнення, а вже потім визначитися, яким шляхом до нього йти» (Бондаренко, 2020: 73). Виходячи із поставлених дидактичних завдань, слід стверджувати: тільки в межах пообразного аналізу опрацювання власних назв персонажів набуває концептуальної спрямованості, дає змогу продемонструвати учням всю повноту їх художнього використання письменником.

Дослідження художніх онімів починається із виділення вчителем та учнями низки важливих текстуальних моментів, необхідних для поглибленого осмислення, та концентрації уваги на них. Зокрема, за основу створення навчальної моделі взято той факт, що власні назви деяких героїв динамічного типу є подвійними, і це допомагає письменнику відобразити внутрішні та зовнішні зміни, яких зазнають герої впродовж тексту. У художніх творах можна спостерігати своєрідне антропонімичне роздвоєння (Беруля – Боруля, Мазайло – Мазенін, Степан – Стефан, Сашко – Олександр Петрович). Це й зумовлює два окремі напрямки аналізу кожного персонажа, які між собою взаємодіють і створюють комплексну процесуальну модель роботи вчителя й учнів. Названі напрямки презентовано у двох паралельних системах мікроситуацій, які забезпечують дослідження всіх необхідних для вивчення особливостей у житті, поведінці, внутрішньому світі героїв. Щоб їх створити, потрібно визначити характер змін, що відбуваються з кожним персонажем, виділити його найменування, осмислити специфіку його функціонування у контексті трансформації образу.

Ідентифікація кожної мікроситуації відбувається з метою підкреслення різних аспектів образотворення, пов'язаних із функціонуванням власної назви. У центрі уваги вчителя й учнів знаходяться основні внутрішні (характер, бажання, мета, філософські роздуми, цінності) та зовнішні (дії та вчинки, висловлювання) прояви героя, а також сюжетні епізоди, у яких ім'я чи прізвище відіграють важливу роль.

У цьому контексті особливе значення мають мікроситуації, у яких вчитель та учні розглядають специфічні сторони власної назви, усвідомлюють їх художню роль. Вони здебільшого й започатковують вивчення образу-персонажа, виконуючи стартову позицію у його осмисленні, визначають характер опрацювання.

Наприклад:

Назва головного героя з комедії Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля» як регулятор його вивчення	
Беруля (селянин)	Боруля (шляхтич)
МС ₁ Пояснення текстуальної ролі прізвища Беруля	МС ₁ Визначення художньої ролі прізвища Боруля
МС ₂ Визначення селянської господарності героя	МС ₂ Пояснення причин появи бажання відновити дворянство
МС ₃ Оцінка необізнаності персонажа у дворянських звичаях	МС ₃ Спостереження за «дворянськими порядками» у сім'ї
МС ₄ Акцентування незручності (дискомфарту) героя від дворянського способу життя	МС ₄ Оцінка роздумів і поведінки героя в аспекті здобуття чиновницької посади для сина
МС ₅ Аналіз факту відмови у дворянстві, спалення документів, що нібито підтверджують шляхетське походження	МС ₅ Дослідження особливостей пошуку батьком «благородного» нареченого для дочки
МС ₆ Узагальнення результатів, які одержав Мартин Боруля (Беруля) у процесі реалізації своєї життєвої мети, визначення моралі, яка випливає зі змісту твору, художнього значення двох форм одного прізвища.	

У межах одного літературного твору під кожною наступною запропонованою вище навчальною мікроситуацією розуміємо нову «зону найближчого розвитку», котру відповідно до тверджень Л. Виготського

усвідомлюємо як «відстань між рівнем актуального розвитку, визначеним за допомогою завдань, які вирішує дитина самостійно, і рівнем можливого розвитку, визначеного за допомогою завдань, що вона розв'язує з допомогою дорослого...» (Выготский, 1999: 346). Як наслідок, із «зон найближчого розвитку» старшокласники будуть виходити, поступово набуваючи вмінь визначати динамічність персонажів, пояснювати зміст цієї динаміки, оцінювати функцію власної назви та різних її форм у змалюванні змін ціннісних і цільових пріоритетів, статусних ролей, внутрішнього роздвоєння героя загалом.

У процесі шкільного вивчення образів-персонажів із творів Івана Карпенка-Карого, Миколи Куліша, Валер'яна Підмогильного, Олександра Довженка навчальна робота має як спільні особливості, так і специфічні.

Зокрема, під час вивчення комедії Івана Карпенка-Карого та трагікомедії Миколи Куліша, роману Валер'яна Підмогильного в центрі уваги опиняється мета головних героїв – змінити соціальний або національний статус. І Мартин Боруля (Беруля), і Мина Мазайло (Мазенін), і Степан Радченко (Стефан) вибудовують для себе певну життєву траєкторію, що відображено змінами прізвища чи імені.

Натомість найменування головного образу кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» демонструє світоглядну двоплановість (дитини й дорослого), використану у творі як головний художній прийом, який, у свою чергу, впливає й на організацію мікроситуацій. Поглиблене вивчення варіантів власної назви відбувається в контексті виявлення дитячого погляду на світ або погляду й роздумів дорослого. Треба мати на увазі, що форма «Олександр Петрович» відсутня в тексті кіноповісті, її необхідно підставити вчителю й учням для забезпечення багатоаспектності вивчення образу головного героя.

Тому необхідно підкреслити загальну закономірність навчальної роботи під час вивчення всіх названих художніх творів: вчитель та учні завжди досліджують контраст як у внутрішніх, так і в зовнішніх проявах кожного окремого героя, у цьому контексті осмислюють художню роль найменування. Це стратегічне завдання навчальної роботи.

Вагому роль відіграють епізоди, де виявлено причини появи бажання змінити прізвище або вибір героєм нового найменування, що насамперед відображає його внутрішнє перетворення. Зокрема, це можна продемонструвати на прикладі простого сільського хлопця Степана, який перевтілюється у столичного письменника Стефана: «Коли прізвище було йому зовсім до вподоби, то саме ім'я – Степан його трохи збентежило. Надто воно було не тільки просте, а й заяложене якесь, і грубе. <...> Він перебрав силу імен, шукаючи гідного наступника, і раптом йому спала в голову чудова думка трохи переінакшити своє власне ім'я, надати йому потрібної урочистості, змінивши одну тільки букву та наголос. Він наважився, підписався і став із Степана – Стефаном, доставши собі нове хрещення». Отже, ця зміна власної назви – ключова для характеристики образу. Аналогічні епізоди можна знайти й у інших названих вище програмових творах.

Важливими для вивчення власних назв головних героїв є аналіз епізодів, де виявлено причини появи бажання змінити прізвище. Зокрема, це епізод нарікання Мина Мазайла на невдале прізвище, яке, «як віспа на житті», зіпсувало його репутацію, момент образи, якої зазнав Мартин Боруля від багатого шляхтича, відчуття смаку міського життя – для Степана Радченка.

Специфічні особливості дослідницької роботи завжди пов'язані з тематичним наповнення художніх джерел, впливають із особливостей того явища, котре зображує кожен письменник. Для оптимального вивчення конкретні художні сцени потребують ефективних прийомів.

Поглиблене опрацювання старшокласниками власних найменувань персонажів, які зазнають змін, відбувається в рамках різних варіантів пообразного аналізу. Зокрема, це вивчення літературних героїв за рисами їхнього внутрішнього світу, у процесі осмислення ціннісно-цільових пріоритетів, під час аналізу за розвитком сюжету чи застосування статусно-рольової характеристики.

Така діяльність вимагає, щоб учні оволоділи низкою спеціальних компетенцій, від яких залежить продуктивність дослідницько-аналітичної діяльності. Із цього приводу Ю. Бондаренко зауважує, що «важливим моментом роботи в «зоні найближчого розвитку» є повторюваність навчальних дій школярами, що дозволяє закріплювати відповідні знання й уміння» (Бондаренко, 2020: 31).

Під час роботи в межах навчальної мікроситуації також є можливість для закріплення й поглиблення знань і вмінь, адже у шкільних програмах передбачено вивчення низки текстів, схожих за характером змін героя та його найменування. У процесі аналізу нового тексту, образу, власної назви вони використовуються повторно внаслідок виконання аналогічних дій.

Першим текстом, який учні вивчають у 10–11 класах і в якому наявний персонаж динамічного типу із подвійним найменуванням, є комедія Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля». Під час опрацювання цього твору на прикладі головного героя відбувається первинне формування відповідних знань та умінь. До них належать **знання про**:

- 1) динамічність як властивість окремої категорії персонажів;
- 2) ціннісно-цільові пріоритети образу Мартина Борулі (Берулі) та його статусні ролі, їх змінність;
- 3) функцію подвійної назви героя у відображенні його ціннісно-цільової програми та статусних ролей;
- 4) внутрішню та зовнішню динаміку персонажа протягом розвитку сюжету, пов'язану із прагненням змінити соціальний статус і відображену, зокрема, у власній назві героя.

В учнів виникають первинні **уміння**:

- 1) виявляти динамічний характер героя, простежувати його еволюцію протягом розвитку сюжету;
- 2) аналізувати образ-персонаж у зв'язку із його ціннісно-цільовою програмою та статусними ролями;

3) пояснювати роль власної назви, зокрема її різних форм, у змалюванні ціннісно-цільових пріоритетів і статусних ролей героя, їх зміни, внутрішнього роздвоєння персонажа;

4) використовувати власну назву літературного образу для координації під час його аналізу.

Окреслені знання й уміння застосовуються під час вивчення роману Валер'яна Підмогильного «Місто», трагікомедії Миколи Куліша «Мина Мазайло». Вони зазнають поглиблення на матеріалі нових текстів, адже в опрацюванні ключових образів існують суттєві подібності, а також незначні відмінності. Зокрема, для Степана Радченка, як і Мартина Борулі, стає важливою зміна саме соціального статусу, хоча в кожному випадку він неоднаковий – дворянство для Борулі та матеріально забезпечене існування міського мешканця для Степана Радченка. Натомість Мина Мазайло зорієнтований на здобуття нового національного статусу, хоча це дає, на його думку, й позитивні соціальні наслідки. Він, як і Мартин Боруля, проходить через цілу низку конфліктних ситуацій, веде боротьбу за зміну прізвища. На відміну від них, Степан Радченко перейнятий проблемою «завоювання міста», здобуття для себе статусу столичного міщанина. Отже, в усіх випадках існує певна мета (ціннісно-цільова програма), яку намагаються досягнути герої, що відображається у їхніх власних назвах.

Висновки. Отже, методична робота із власними назвами як регулятором вивчення образів-персонажів включає насамперед вибір оптимального шляху аналізу та формулювання відповідних теми й мети уроків. У процесі аналізу персонажів динамічного типу та їхніх модифікованих найменувань головне завдання вчителя полягає в тому, щоб надати їм цілеспрямованого характеру на розв'язання ключової проблеми – дослідження змін, що відбулися з літературним героєм, з'ясування ролі власної назви у процесі трансформації персонажа та художніх функцій, які виконує літературний онім.

Список використаних джерел:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения (Общедидактический аспект). Москва : Педагогика, 1977. 256 с.
2. Бондаренко Ю.І. Загальна модель шкільного навчання української літератури : монографія. Ніжин, 2017. 392 с.
3. Бондаренко Ю.І. Літературне навчання в «зоні найближчого розвитку». *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. № 3. 2020. С. 27–36. DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-3-27-36.
4. Бондаренко Ю.І. Оптимізація літературного навчання в середній школі. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. № 4. 2020. С. 68–75. DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-4-68-75.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В.В. Давыдова. Москва : Педагогика-Пресс, 1999. 536 с.

References:

1. Babanskii, Y.K. (1977). Optimizatciia protcessa obucheniiia (Obshchedidacticheskii aspect) [Optimization of the learning process (General didactic aspect)]. Moskva: pedagogica. 256 p. [in Russian].
2. Bondarenko, Y.I. (2017). Zahalna model shkilnoho navchannia ukrainskoi literatury [General model of school teaching of Ukrainian literature]: monograph. Nizhyn. 392 p. [in Ukrainian].
3. Bondarenko, Y.I. (2020). Literature navchaniia v “zoni naiblyzhchoho rozvytku” [Literature education in the “zone of proximal development”]. *Naukovi zapysky. Seriiia “Psykhologo-pedahohichni nauky”*. № 3. P. 27–36. DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-3-27-36 [in Ukrainian].
4. Bondarenko Y.I. (2020). Optymizatsiia literaturnoho navchannia v serednii shkoli [Optimising the study of literature in secondary school]. *Naukovi zapysky. Seriiia “Psykhologo-pedahohichni nauky”*. № 4. P. 68–75. DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-4-68-75 [in Ukrainian].
5. Vigotskii L.S. (1999). Pedagogicheskaiia psikhologiia [Pedagogical psychology] / pod. red. V.V. Davidova. Moskva: Pedagogika-Press. 536 p. [in Russian].